

Párbaj a hátráló idővel

Tornai József: *Vízesések robaja*¹

Az ebben az évben már 90. évében járó Tornai József nála jóval fiatalabbakat meghaladó lendülettel és művészi erővel jelenteti meg az utóbbi évtizedben is könyveit: az esszé, széppróza-, műfordítás- és versesköteteket (*Léda megerőszkolása*, 2006; *Kirké és Odüsszeusz mítosza*, 2006; *A szabadgondolkodó*, 2009; *A Második Eljövétel*, 2010). Lírai életműve, amely *Csillaganyám, csillagapám* címmel négy kötetben 2004 és 2011 között látott napvilágot, 2012-ben *A semmi ellen*, 2013-ban az *Éjjél*, 2014-ben a *Hirdetve törvényt*, 2015-ben a *Vízesések robaja* című kötet anyagával bővült. A költő filozófiai és antropológiai elmélyülésre első könyveitől megnyilatkozó hajlama e könyvben úgy gazdagszik az idős kort megért ember személyiségének hosszú távú emlékezetével, bölcsességével, hogy az életet, társadalmat, történelmet gyakran csak a felszínén lapoz(gat)ó kortárs költői irányokkal szemben nagy távlatokat összegző módon, erős műveltségi háttérből és emberi tapasztalatokból fogalmazza meg üzeneteit. Ez a sokrétűen összetett, a sorstól csaknem egy évszázadon át kicsikart, korszakok, irányzatok, történelmi utcák és zsákutcák, személyes örömök és krízisek kövein csiszolódott s a poétikai és bölcséleti ismeretek kivételes halmazával megbirkózott tudás teszi Tornai e kötetének verseit is emlékezetessé. Nem pedig egyszerűen csak az idős ember dolgokra néző tekintete. Hiszen ez a szem számos esetben élesebb, figyelmével és a tovatűnő világ jelenségeire koncentrálásával bátrabb is ifjabb kortársainál, miközben az emberről és a korról nem szűk idődimenziókban, „lapos kúszásból” vagy lesütött szemmel ítél, hanem a folytonosan megküzdött s el is ért függetlenség magaslatairól. Filozófiák, eszmék, a történelmi és a személyes életútra leselkedő csapdák után a *Mag hó alatt* megőrzött életakarát és értéktudat erejével adja át összegző tekintete e könyvbe foglalt értékeit korának. S ha ezek fölött az értékek fölött csupán gyors szemlét tartunk, közülük a jelölt távolságokból szintetizált *emberiségkép*, az ezzel összefüggő *filozófiai mérték*, az *emlékezés* és a *sze-relemkép* az elsősorban kiemelendők. A *Vízesések robaja* alapvetően ezekről az

JÁNOSI ZOLTÁN (1954) irodalomtörténész.

1 Tornai József: *Vízesések robaja*. Budapest, 2015, Gondolat Kiadó.

emberi kérdésekről szól, s az alkotó léleknek ezek az ütemei visszhangoznak az olvasókban tovább. S a belső vízeséseknek ezeket a zuhogó-csillogó-robajló hangjait még Georges Rouault-nak a címlapra illesztett *Alkonyat* című festménye sem tompíthatja az estébe hajló hangulatával, hiszen ez a festmény is színes, rajta a gyermekkel, az emberpárral, az úttal, a fényvel, a tengerrel, a földdel s a nap gömbjéig emelkedő szemhatár-távlattal. Ahogyan ez a kötet is tele van változatos, a létre ragyogó színekkel, még ha „A lét se nem szubjektív, se nem objektív” jelmondatát írja is oda az olvasónak szóló jelzőfényként, pillantásának tárgyilagosságát és személyességét egyszerre felmutatandó, a kötet élére a szerző. S azonnal ekként fémjelzett lírai mondanivalója közepébe is vág.

Az *Én, az ember* emblematikus című nyitóvers az egész könyv alapkarakterét meghatározó antropológiai-bölcseleti összegzés az ember mibenlétéről és alaptermészetéről. Tornai munkásságának e régi feladványa: „Mi is valójában a homo sapiens?”, itt rejtett történeti és kultúrtörténeti evolúció révén ad képet a világot nem csupán magába fogadó, szellemébe építő, de azt el is fogyasztó, felélő, sőt embertársait is – képletesen vagy fizikailag, ámde szüntelenül – felemésztő emberről. Mindez az ősköltészet taxonomikus (soroló) egyszerűségében, ahogyan azt a világ, általa még 1977-re lefordított és ugyanebben az évben kiadott, primitív, törzsi költészetétől tanulta (*Boldog látomások. A világ törzsi költészeté*). S az ebben a legelső versben kifejezett, egyidejűen egyszerűsítő, ellentmondásokra és párhuzamokra építő, egyszerre archaikus és modern hangfekvésű beszéd visszatér majd az első ciklus *A Géniusz* című alkotásában is.

*Megettem egy világítótornyot,
az indiai félsziget sarkát,
egy hidrogénbombát,
Zeuszt,
egy gigantoszauruszt.*

*Megettem a sokvilág-kozmoszt,
az idő-üstököst,
az Androméda-ködöt,
embertársaimat,
én, az ember.*

(S ugyanez az archaikus, az ősi kultúrákba néző taxonomikus formálási elv bukkan fel majd a következő ciklus *Hármas oltár* című versének második szakaszában is, amely a szerkesztés kristályos egyszerűsége mellett is antropológiai üzeneteket és filozófiai gondolatokat képes sugározni. S minthogy az elemző akaratból szervesen következik az Isten létét kereső-kutató gondolkodás logikai súlypontjainak megképződése is e kései versvilágban, Tornai József e művében Isten szerepére vonatkozóan a Nemes Nagy Ágnesével azonos következtetésre jut – szemben Pilinszkyvel, illetve a későbbi pályatársak között Nagy

Gáspárral. Vagyis arra, hogy az Isten fogalma az emberi gondolkodás és a köréje szövődő etikai világméretű rendszer eredménye: „Agyunk a nagy kérdést úgy válaszolta meg, / mivel nem tudta, minek vannak a mindenek, / hogy álmodott magának egy teremtőt.”)

A nyitóvers utáni ciklusok sorában a *Nietzsche szerint* az első. Az alaphangot és az emberről kialakított véleményt kétségek nélkül megfogalmazó zászlós-hajóvers után szinte természetes a német gondolkodóval folytatott párbeszéd ciklusának következése. Ez a lírai polémia valójában az indító vers emberről gondolt tartalmait mélyíti el, értelmezi, indokolja tovább. De követi-e, illetve korához mérten újragondolja-e Tornai Nietzschét? A versei bázisrétegében ott égő alapkérdések valóban kapcsolatba hozhatók az *Imígyen szólá Zarathustra* szerzőjének nevével, de valójában ez a név is csak szimbólum már a kötetciklus fölött, hasonlóképpen, ahogy Rouault borítóképén a nap vagy a tenger. Érintőket képez csupán a szuverén gondolatokhoz: Tornai József önmaga véleményét, kétségeit, látomásait mondja, ha annak történeti háttérében sziluettjével ott is áll a német filozófus. Például mindjárt a ciklusélen álló *Minek a mi értelmező agyunk* című költeményben, amely a szépségek, örömök visszajáról felfogott, a kényszerűnek értelmezett létezés elemi problémáját: ember és idő, ember és megértés ellentmondásait ragadja meg. Azzal a következtetéssel, hogy e kettősségen bármiféle, a létet mérő értelmezés képtelen túllépni. Ezt meghaladni még az istenek számára is probléma, nemhogy az embereknek: „Aki nem undorodik a létezésről / és nem szerelmes belé, / almányi heréivel és véreres / vesszőjével, / nincs olyan isten!” S a *Ketten beszélnek* is ugyanezt a dilemmát, a lét megérthetőségét veti fel ismét, formájában a görögség párbeszédese filozófiai okfejtéseire emlékezve. Az ember időviaskodásainak kérdését bontja-elemzi tovább a *Szívből kilövellő himnuszok* is. Az emberi kor határáig közeledő ember pontos, racionális és totális felmérése ez a mű az élet, benne az ember értelméről, a nyolcvan évnyi írástudó tanulás, tapasztalás falai előtt. Nem csupán nietzschei, hanem madáchi mélységekben és kifejezőerővel. Tornai József egyik legnagyobb varázslata, hogy e késő öregkori versei nem a nosztalgia, az emlékezés hullámain nőnek összegző alkotásokká, hanem a szikáran pontos és fénylően tiszta ráció – és a mögötte álló megérzések, jelzések – gyönyörű megnyilatkozásai. A felismeréseknek és a megsejtéseknek azon a gondolati ágán formálódva költészetté, amin kevesek között a kegyetlen romániai diktatúrában önelemzést végző s a létet „kényszerleszállásnak” valló Szilágyi Domokos mozgott, írt, alkotott csaknem egész életében. S azzal a léttel való konok szembenézéssel, ami ilyen sorokat írat le a szerzővel:

*Tudatlanul élem le
életemet, keletkezés és megszűnés
lökös ölében, halat a tenger,
mégis fáj a halál,
nem védhet meg ellene semmi,*

*molekulák hoznak és visznek
el. Hova? Nem tudok válaszolni...*

.....
*Tegnap még beszélhettem volna testvéremmel,
baráttal, ma már némák, mint az oltárkövek,
hol a mindenséget és a lényeket
fömláldozzák valaminek. Honnan sejtethetném,
hogyan ez kegyetlenség vagy elevenné varázsolás?*

A Nietzsche szerint (nevével is a filozófust megidéző) versben a (már József Attilától is párhuzamosított) fogalmak, az „ölelni” és az „ölni” „szíami ikreként” állnak az élet tengelyének meghatározó pontjain. Szétválaszthatatlanul és együtt formálják e kettős lét-dinamikában életünk arcát, akár tudunk róluk, elhisszük-e, elfogadjuk-e kettősségüket, akár nem. Ez a – már nem csupán biológiai, természeti, hanem – „pokoli” determinizmus fájóan és kegyetlenül tisztán csattan fel a záró versszakokban, egyszerre követelve ki a fogalompár így értelmezett jelentésének tagadását és a megértési kísérletet is: „Harminc vagy ötvenezer éve, / folyik az ondó és a vér, / hozsannázhat templomban / millió nővér és fivér. // Aki nem gyilkol, / megölik a jó szomszédai, / Nietzsche szerint ez / „emberi, nagyon is emberi.” Nem csoda, hogy a nietzschei hangütés után a rá következő, a komor-elégikus, a bizonytalanság terheivel megrakott nyomatékú versben az édenkert is bilincses látomást kap. („Ki voltam, vagyok, csábítva könnyen, / Évával rég vasra verve az édenkertben” – *A lefonnyadt virág napja.*)

Az embert mérő elemzéseknek és minősítéseknek e költészetben szilárd rendszere és fokozati fázisai vannak. A kiismerhetetlen lét, a bizonytalanságban hagyott ember – természetesen itt is a vallást elhagyó Nietzsche szerint – magát az emberiséget veszíti el. „Állat? / Nem, vadállat!” – kiáltanak fel az *Állat? Vadállat!* kezdő sorai. E műben Tornai az emberben élő vadállat-örökséget a késői József Attilára emlékeztető, pengeélre állított fogalmi oppozíciókban tárja elénk. Egyszerre mutatva be az emberi hitek és az oktatásban, a tudásban, a politikában megjelenő, magabiztosnak tekintett tézisek fonákját. („Lelőnek, ha nem te lösz előbb”; „te még mindig azt hiszed, / történelmünk mindig előbbre megy”; „Holnaputánra szülőméhed lesz a csönd” stb.) „Én nem tudok hamis igéket költeni” – vallja a szerző, a jelenkori időben pedig így indokolja kendőzetlen megszólalása okát: „Nincs, aki cáfol. Hazugságok híznak és öngazolások.” Ezek a kemény szembesítések annál hitelesebbek és fájdalmasabbak, mivel a világ számításainak és elvárásainak vektoraitól már tökéletesen független, e látható vagy láthatatlan függelmi koloncoktól megszabadult, szabad ember mondja ki őket. Akinek a vers zárulásában akár a csiganyálnak a fénye tűnik csak fel a *Vanitatum Vanitas* nyomában (is) értelmezett történelem („Ezüstcsíkok a járdán és a lépcsőn: / ennyi nyoma marad a mi éljenezve várt / civilizációnknak. A bűnösök helyet cserélnek / a bírakkal”) A következő mű, a beszédes című *Polip csápjai között* nem más, mint öt négysorosra tágitott aforizma az idő mar-

kában vergődő emberről és történelméről. Ám a személyiség így megírt, egyetemes közérzet-jelentésénél is fájóbb, amit a Tornai József idős személyiségében megjelenő összegyűjtött tudás Magyarországról mond:

*Polip csápjai között Magyarország:
ezer rágalom és tízezer gonosz rág,
ezer lián és tízezer szívóka,
úgy, mint ezer év óta.*

Magyarország, a haza a *Polip csápjai között* ebben az aforizmájában jelzett képe *A Második Mohácsban* bontakozik majd tovább a leplezetlen nemzetféltés jegyeivel. „Félek. A Második Mohács / közeledik” – mondja ki jéghideg józansággal Tornai, így jellemezve a napjainkban érzett, készülődő csatavesztéseinket: „Katonát nem látok, mégis itt a halál! / Torkunkra szorul a láthatatlan / ellenségek marka. / Mutass menekülést, testvérem! / Egy utat, amit nem az árulás nyel el.”

Az emberi kultúra az ember homo sapiens, azaz „bölcs” voltának hangsúlyozásához szokott hozzá minden háborús és egyéb negatív tapasztalata ellenére a görögség utáni történelmi időkben. (Noha például Swift, Kafka, Golding kezén volt példa azért bőven az ellentétes vonásai kiemelésére is.) Tornai József versek sorában a homo sapiens e „bölcs” álarcát tépi-szagatja le az emberről. S állat, sőt vadállat voltának vonásait tárja elő érzékletesen, hitelesen, riasztó erővel. *A ruhába bújtatott állat* című verse ennek egyik legösszeszedettebb példája. „A ruhába bújtatott állat / megöli társát, / szétnéz a természetben, szép jelszókat találhat” „így áldoz fel mindent a gonoszságnak”, „Mert a bűnt mindig másnak / ajándékozza a ruhába bújtatott állat”, „hogy minél több gyilkosságnak / legyen oka, ha talál vádat” stb. – olvashatók a vers szakaszaiban. (S a következő ciklusban az *Illyés és József Attila* kezdete sem mond ígéretesebbet: „Az ember farkas, farkas-ösök fattya, / nem lehet belőle soha angyal-fajta.”) S ebből az aspektusból a vadállat köré épített-épülő világ is kegyetlen, sőt veszélyes tulajdonságaival tűnik ki: csapdaként, kelepceként, amelynél Franz Kafka sem ábrázolt kétségbeejtőbbet:

*Mert a véres napokra eljön a vasárnap,
végre a földbe kapálnak,
mennybe ráncigálnak,
hogy letépjék ruhádat,
szíjjá hasítsák hátad,
mert az vagy, az vagy, ha szakad a látszat,
aki valaha voltál, szegény ruhátlan állat.*

A ciklus emberi természetet, sőt a létezés alaperőit boncoló verseit, műfaji szempontból legyen az elégia, epigrammához vagy gondolati vershez közeli mű, ez

a félelmetes, ijesztő tisztaság, szembenézés határoz meg (*Mint a kígyó, A töprengés nem hagymáz, A szellem-selymű virág*). Csupán egy-egy felfénylő erejű mondat opponálja olykor a gondolati szembenéзések szikárságát: „Még öregen is hiszek a szelídek erejében. / Hatalom a világ, de a / küzdelemben mindig övék lesz az új tavasz és ég meg / a föld meg az ember cinke-reménye” (*Cinkék reménye*).

A *Nietzsche* szerint ciklus többi része ugyanezeket a keserű, világértelem-fenyegető témákat keresi s bontja tovább. Így a jövőfürkészés, a „világsors” előre tudásának vágya alkottatja a *Jobb, ha magunk írjuk könyvünk* sorait. Hiszen a jövő egyre bizonytalanabbá lesz a homo sapiens ekként felismert természetének tudatában. Ezért a vágy a „Könyvért”, amelyben „a világsors van megírva, / papírján a jövő cikázik”. Am ez a könyv is – a vers következtetése szerint – Arany János regebeli csodaszarvasához hasonlóan bujdosik, majd tűnik el a kutató szemek elől: „Követik, senki se látta, / űzik, nyomára nem találnak.” A könyvbe írott, feltételezett lényeg, az, hogy „Mindig-létünk Könyvének mondják, / halálunk ellenfelének mondják”, így rejtve marad az időben. (S hasonló gondolatokat fogalmaz meg majd később *A tudás és a gépek* című költemény is, amely a titkokat megőrző és a folyamatokba rejtező Istent „a tudás és a gépek dicsőségének” tekinti.) Ezért lesz a legvégső tanulsága a műnek legalább a szubjektív idő és jövőkép uralása, az az üzenet, hogy: „Ne kapaszkodj babonákba, / fogóddz meg saját tulajdonodba, / saját eszedbe és erődbe, / ott találd a Könyvek Könyvét”. Majd ez a hatalmas műveltséggel és léttapasztalattal rendelkező s fiatalokat pironkodásra készítően termékeny, újra és újra szintetizáló erejű kötetekkel a sors elé lépő költő *Kisgyermek-üdvösséget* ír mégis, hiszen – és egyre riasztóbban – gyermeknek érzi magát az univerzumban.

*Úgy beszélek, mint egy kisgyermek,
és úgy is gondolkodom.
Fogom a kezét a Nagy Mindennek
este az árokoldalon.*

Sőt még az irónia gesztusát is megengedi ebben a pozícióban, szemben egy egész hosszú élet tanulásával, élményköreivel, egymásra halmozódott tudásával:

*Minek az a nagy okosság,
amire birka módra vártam:
Emlékszem arra, mikor az utca hosszát
végig füttyültem rövidnadrágban.*

A könyv második, a kötetcímmel azonos elnevezésű ciklusa az előző rész filozófiai szempontú értelem- és istenkereső versei után a személyes emlékezések tára. Tizenegy verse a gyermekkorról, barátokról, egykori szerelmekről, ifjú-

korról beszél, kiindulva a szerző nyolcvanhetedik születésnapjára önmagáról írt *Halál és születés* című számvetéséből. S habár ezekben a többnyire elégikus hangütésű művekben is ott kísértenek az előző ciklus árnyékai, itt mégis jóval gyakoribbak az élet napsütéses oldalaira eső mondatok. „Mert szemfényvesztés a halál és a születés ajándék” – szól például a *Halál és születés* –, „mindenkit megment, aki csak egyet is / szeret”, „mert az ember is lehetne itt égi egyenlítő: / örökéj hajnala” – üzeni a *Szerelemfa ága*. Az emlékezések tere olyan egybeszókázásokat képes teremteni mű és mű között a múltból, hogy a szerző szinte *A tölgyek alatt* Arany Jánosához hasonlóan szólal meg *A kisgyerek* soraiban, viszszaemlékezve saját gyermekidejére:

*Mikor anyám ölbe vett,
„gyönyörűmnek” nevezett.
Hosszú haja rám omlott,
hej, micsoda sátor volt!
Sárból kicsi téglákat,
a téglákból házakat
csináltam én naphosszat.
Cirokból kis szekeret,
tüskés szarvú ökröket.*

A ciklus két kiemelkedő verse *A böllér-istenek* és a Veress Pálhoz írt, a kötetcímadó *Vízesések robaja* alkotások. *A böllér-istenek* az emlékezésből kibúvó, pontos lírába öltözött szociográfia arról a Kádár-kori vágóhídról, ahol a szerző ifjúkorában dolgozott. Ez a kiváló, komplex világképet tükröző vers egyszerre emlékezés, szociográfiai kép, korrajz, filozófiai analógia és analitikus elemekkel telített elégia a történelmi lét alulsó látószögéből, amelynek helyszíne: az egykori vágóhíd a mű végére az egyetlen bizonyos ontológiai léthelyszínné emelkedik. Ebbe a környezetbe ágyazódik bele az ott dolgozó kültelkiek, kivertek, magányosok vagy üldözöttek beszélgetése a társadalomról, életről, szerelemről, kalandokról, vagyis az életükről: „Tavaszkedv és leejtett fej: ez éltünk köre. / Ami közben történt, a böllér-istenek merénylete.” A kötetcímadó és a festőművész Veress Pálra emlékező megrázó elégia, betörve az ifjúkori múltba, a Duna „indián” szigetére lép vissza. Tornai József az emberi ősidőkbe nem csupán a verseiben nézett vissza, hanem a korai emberi fázisoknak egyes elemeit mintegy rekonstruálta az életvitelében is. A civilizációból szökés, a csatornaparton az indián sátor felállítása, a nomád tüzek gyújtása, a párbeszéd a létről, az időről katartikusan emelkednek fel a régen halott barát és a már szintén eltávozott többi társ emléke fölé. Az akkor megidézett természetközeli lét mint az odahagyott boldog emberi esélyek, ígéretesebb civilizációs fokok sűrűsödési pontja, időszaka fogalmazódik meg a mű soraiban, miközben őt, barátját, a múltjukat s velük együtt az egész emberiséget sodorja-viszi emlékestül, mindenestül a föld: „ez a „csillag-tutaj” a „vízesések robajába”.

*Miért nem maradtunk ott a testvéri hegyek, folyók
Közt szarvasra, rozsomákra vadászva?
Miért építettünk városokat,
És öltük le a szomszéd hordákat, törzseket.*

*Újabb és újabb harcokba, háborúkba örülve,
Míg tiszteltük a csillagképeket,
A természet, az ég mitológiáit vizsgálva?*

A ciklus rövidebb versei közül derűre fakasztó az *Irodalmi est* néhány sora, amelyekben a kilencven felé közeledő költő az irodalmi találkozón viszontlátott asszonyok egykori villogó tekintetére, fiatal arcára réved vissza: „Nem szabad öreg korukban látni / őket: elhívva, nagy farral, rosszul öltözve, / és biztos nem is emlékezve a fecskefarkú lepke- / csókokra.” S az olvasó tudatában maradnak azok a sorok is, amelyekkel a szerző a *Ketten Pilinszkyvel* tömörre fogott múltidéző soraiban az *Apokrif* költőjének tipikus létállapotába foglalt, s az ebbe az állapotába keretezett versfotóban a költőtársra pillant: „Fölkel, átöleljük egymást, / megy az Andrássy úton át. / Én állok, a sarkig nézem / a halottat még életében.”

A *Rövid dalok* című harmadik ciklus a cím jelzésébe foglalt tömör, arasznyi formákban villant föl a múltból a mába nyilalló életérzéseket, emlékezéseket. A formai keret itt megszabja a hét rövidebb vers tartalmi korlátait: vagy érzések dalszerű kimondására vagy sűrített-tömör, aforisztikus megszólaltatására van bennük lehetőség. A *Testünk vihar...* népdal motivációját közvetíti, a *Vörösbeigy* madarának éneke magát a verskaraktert is irányítva a nyolc sorában egyetemesé tágítja az életörömöt. A *Lovad nyerít* buddhista alapokon nyugvó bölcsességet koncentrálnak versbe, a *Barátom, ez a tánc* a haláltáncok leheletét sűríti négysorosossá. A *Még a Nap is* pedig olyan tömören egzisztencialista, sőt a katasztrófairodalomhoz közeli létérzést tükröz, amely még a korábbi, az emberi minőségeket Nietzsche túlhaladó dekadenciával feltáró versekhez képest is komorabb hangütést jelent:

*Mint aki a kivégzését várja,
úgy gondolok sorsunk holnapjára.*

*Ki menthetne? Minden sugár eltűnt,
még a Nap is guillotine felettünk.*

A könyv negyedik egysége, az *Együtt e csillagon* többségében szerelmes vagy szerelemre emlékező versek gyűjteménye. A filozofikus telítettség valamilyen elemi sajátosságát adja, az egység húsz verse az emlékezést, a lét értelmén töprengést, az asszonyorsokban megélt személyes jelenlét tapasztalatát és mindezeknek az idővel történt konfrontációit emelik szintézissé. Az *Ócska*,

halál-venhes dal, amely édesapja szerelmes daléneklését rántja elő az időből, mindjárt a lényegét láttatva üti le az alaphangot. A szerelem, az emberi magányt feloldva, ígérheti a legszebbet a létben táncoló, esetlegességeknek, történelmi kényszereknek, sivárságoknak kitett embernek. A refrénként megismétlődő népdalidézet ezért bölceleti távlatokat nyer: kulcsszót az élet megélhető szépségéhez, varázsmondatot, amely attól is mélyebb dimenziókat kap, hogy a népköltészet örökségéből suhog fel szivárványként:

*Húzta a cigány, húsvétot
ünnepelték a fűzfák,
és én csak sok évvel később
fogtam fel annak a tűzbe-forgásnak a titkát,
ahogyan apám újra meg újra elnyerítette:
„Gyere be, rózsám, gyere be,
csak magam vagyok idebe,
hadd táncoljak a szép öledbe!”*

*Jaj, férfiak, nők üszkös, büszke tánca,
Hányszor gyötrődtem meg én is örültségedet!
Hol vagy, apám? Én is öreg vagyok már,
hús- emlékektől mégis reszketek,
s kiáltozom azt a halál-venhes dalt:
„Gyere be, rózsám, gyere be,
csak magam vagyok idebe,
hadd táncoljak a szép öledbe!”*

A Csók közben *suttogva* Vörösmarty szerelmes versét (Ábránd) is beépítő műve régi szerelem ízét idézi fel, de olyan művességgel megírva, hogy az az újraértelmezésben még elevebbnek, jelentősebbnek tűnik, mint a jelenében. Az *Áldás-kérés* kitűnő, félig pogány, félig keresztény rítusszövege a halott szerelmes kegyelméért szóló kiáltássor, tele súlyos ambivalenciákkal, amelyek már nem is a szerelemről, hanem az Istenről és az emberről szólnak („mert enyém volt, mégse enyém, / mert tied volt, mégse tied”). A *Zöld szem asszonya* megrázó elégiája a régen elhunyt szerelmesre emlékezés közben a tovairamlott érzést még mindig a saját és az emberi szabadság egyetlen igazi csodájának éli meg: „Szemed zöld szabadság, csak ebbe / kapaszkodhattam, zöld egymásba-röpülés volt: / a szárnyak vak pihékké tépázott démona.” S hasonló húrokat zenget meg az *Ötvennél több év pillanata*, az *Együtt e csillagon*, *A ruhák, a ruhák*, *A káprázatok ikrei*, a *Képzelt nyilával*, *A régi nyíl*, az *Így dörren az ének is*, míg a *Beszélgetek magammal*, a *Színváltozásaim*, az *Orgazmus és lélekkharang*, a *Mulandóban a végtelen* és a *Sztravinszkij: Les Noces* nagyobb szintézisekbe vonják a régi szerelmek tapasztalatát, legmélyebb emberi következtetéseit és a filozófia síkján is értelmez-

hető üzeneteit. Ezeknek a mennyiségükben és minőségükben is számottevő szerelmes verseknek rég halott vagy nyoma veszett asszonyai, a szabadságmetaforának felfogott viszonykörben, kristálytisztán válnak elevenné, múltasukban is megrendítővé, az élet ünnepévé. Még egykori ruhadarabjaik is ott suhognak, illatoznak (*A ruhák, a ruhák*), még valamikori környezetük is ott fénylik, a fű, a zöld erdő a séták helyén, a Nemzeti Múzeum termei is ott ragyognak sugaraikban (*Káprázatok ikrei, A régi nyíl*). Azzal az összegzett tanulsággal – az egész emlékfolyam konklúziójaként –, amit az *Orgazmus és lélekharang* ekként ír versbe: „mert ez a természet fönséges adománya, / makogjanak a bölcsek a bűnről...”, „mégis a szerelem az egyetlenegy egész / szív-máglya, amin fölájulsz az égbe”. S még akkor is ez e versek utolsó üzenete, ha minden egyes műben ott az egyedül maradás fájdalma is, mert kifogytak az élők, köddé lettek az egykori szereplők, eltűntek, eltávoztak, „rák, vérmérgezés, ér szükülete végzett / velük, hogy árván itt maradjak”. S annak is tanúbizonyságai ezek a művek, hogy a bennük megtestesülő, az emlékeket és a tárgyiasságokat sűrítő, a jelenre vetülő, filozófiai és antropológiai tartalmú verstípus különleges értéket jelent a mai költészetfolyamban. A kortárs lírában az a versmodell a rokona, amit a konkrét élettények tárgyiasság-filozófikus lirizálásával Ágh István fejlesztett ki erőteljesen az elmúlt évtizedekben. A ciklus záró verse a jelenre révedő, hatalmas köszönet az időnek és a benne végleg megtalált kedvesnek, aki a jelen időnek már nem csupán egyetlen, s az egész létfolyamban a szeretet legnagyobb erejével világító társa, hanem elemi szövetségese is.

*Szeretsz s így szeretlek
minden este, mikor karom beléd kapaszkodik
a sötétség, bármi rontás ellen,
és nincs többé lényünk mélyében vadság s érthetetlen.
Csak odaadás van, a teljes élet,
mitől a kihunyhatatlan ágbogú
citrusfák égnek.*

A könyvet befejező ciklus *Az öregség paroxizmusában* címet viseli, s ennek megfelelően az öregedés folyamatának, jegyeinek, testi-lelki tüneteinek kimondása történik meg benne. S az ebből a pozícióból felmért konklúziók kiéneklése a természetről, a személyiségről, a történelemtől. A huszonhét verset felsorakoztató leghosszabb kötetegység a legmagasabb szintű számvetés az étellel, halállal, idővel, sorssal, s a szerző életben betöltött szerepeinek értelmezése is. Miközben ezek a versek a hosszú emberi tapasztalatot szembesítik a történelemmel, tudással, gyakran visszatérnek a bevezető ciklus egyes alapkérdéseire is: „Mi az ember?”, „Milyen is valójában a biológiai és a lelki karaktere?”, „Mi veszi körül a társadalomban és a természetben?”. Az ezekre a kérdésekre adott válaszok már nem a Nietzschevel perlő versviaskodások szerkesztésmódjával, a művek kardinális rétegében törnek elő, hanem az időből kilépni készülő, de ezt a hely-

zetet el nem fogadó, az idővel birokra kelő ember gondolkodásának hozadéka-ként. Az ilyen, a versszövegekből szegként kiálló mondatokban például: „újra s újra foganja / magzatát szörnyeteg anyja” (*A szörnyeteg*), „Nem látom / már az álmaimat sem. Halottak könyörögnek / a találkozásért” (*Most, hogy ősz jött*), „Tanaiért megszenvedett, / de maradtak az emberek / sakálkutyák”, „Erkölcskódexe kitűnő, / minden élőbe belelő, / gyilkos barom” (*Messiás*), „Minden újszülött gyönyör nekünk a pólyában, / s szörnyeteg felnőtt millióra váltan” (*A lét humuszából*). S ezért nem is lelki-testi panaszokat, fizikai és idegrendszeri kopások csikorgását, a sorsot ért törések, sérülések, repedések hangját hallja ki első-sorban az olvasó e költeményekből, hanem a létmegítelő keménységet, az emberiségre irányuló, noha részvételt teli, erőteljes kritikát s a személyiségben képviselt értéktudat dacát. S azt az üzenetet, hogy az alkotás az egyetlen emberi minőség, amely e fenevad-kozmoszban (*Világűr-fenevad*), a Déva vára univerzumban, ahol „Nőni-burjánózni kell, mert követhetetlen mesterek / éppúgy lerombolnak mindent, ahogy fölépítenek” (*A lét humuszából*), és a szintén fenevadaktól épített s uralt emberi civilizációban (*Messiás*) megáll a maga lábán: „És mi az, ami végleges, ha nem / egy mű: szobor, vonósnégyes, vers?” (*Az addig-ameddig nótája*), „fajunknak nem ártalmatlanok, csak a művészei: / szoborra, festményre, szimfóniára, versre még lehet építeni” (*A végtelen tűz*).

Abból a magasból, ahonnan Tornai József a létezésre tekint, már semmi szűkség arra, hogy másoktól, akár Nietzsche-től kimódolt konstrukciókkal bíbelődjön, vitatkozzon, akár az irodalom, akár a filozófia, akár a politika tudományainak összefüggésében. S miközben létfilozófiai boltozatot emel a költő a testét és szellemét fenyegető romlás fölé, az Ember panaszát szólaltatja meg léptenyomon a maga már mindenre elszánt, s önbecsülését és küldetése értelmét mégsem elveszítő, permanensen lázadó öregkori helyzetében. Nem panaszkodik, hanem az Emberre váró helyzetet rögzíti, amikor a nem engedelmeskedő fizikumról, a maga útjait járni kezdő lélekről beszél: „Hűtlen társ a lábam / nem akar hajlani” (*S most itt révedezek*), „Egyik szemem nem lát, / a másik gyöngö”, „két ujjam megbénult, / sípcsontomba nyilall / a kín” (*A fájdalomról és örömről*), „horpad szíved, naponta csöndesebb, / bőröd sebetől, tudód szűkülésétől” (*Az öregség paroxizmusában*) – állapítja meg a testről. „Lelkem, ó lelkem, / ugye, meglapulsz, vergődsz a lomb / alatt” (*Most, hogy az ősz jött*), „nekem a rémület jutott vigaszul” (*November temploma*), „jaj, ajándék minden dél vagy óra, / mióta a nyolcvanadikon túl, / mint templomharang kondul / sóvárgás és remény” (*Töredék*) – írja a lélekről, és miközben ismét vissza-visszatérnek a régen halott barátok és szerelmesek, noha „összes szívhez-tapadt barátom / ott rohad már a túlvilágon”, nap mint nap ezzel a múlttal, s a már azt is elnyelni készülő fenevaddal néz szembe: „a múltam, ez a világűr-fenevad, / állkapcsát tárta. Semmi sem maradt” (*Világűr-fenevad*).

Még az egyenletesen magas szintű, megrázó olvasmányélményeket indukáló költemények közül is ki kell emelni néhány alkotást, amelyekben az elemző és a lázadó hang kivételesen erős összhangzatot nyújtó akkordokkal – vagy

különös hangfekvéseket pengetve – szólal meg. Ilyen művek *A pálya határain túl*, a *Most, hogy az ősz jött* és *Az addig-ameddig nótája*. *A pálya határain túl* azt a különös alkotás-lélektani helyzetet rögzíti, ahogyan a szerző, nyugtalanul, éjszaka javítgatva létrehozza, szóról szóra ugyanúgy végül, és vesszőről vesszőre hajszálpontosan, azt a versét, amelyet egyik előző kötetében, az új vers elődjeként egyszer már megalkotott. „Minden betű, kép, metafora egyezett” – írja, vagyis a „másológépként” működő agy a saját poétai mesterség „határain is túllépett”. A *Most, hogy az ősz jött* elégiája nyomasztó tapasztalatokat, félelmeket, egykori emlékképeket egyetlen monumentális vallomássá fog bravúrosan össze. A Kosztolányi búcsúverseire is rávillanó, a teljes életet átfogó erő megszólításával írott költemény („az istenek kedvére, akik itt vannak / és itt voltak, mielőtt megszülettem”) a lét forrására bízva annak eredendő, vagyis a múlásba torkolló kudarcát, természete vad ambivalenciáit is: „ha testi anyám nem rügyezett volna, / nem fájna most annyira az ősz, / a közvetítő tél sem”. S úgy tekint a megértés távlatával vissza, hogy minden titka, félreértése, félrevezetése ellenére, a létben és a benne véghezvitt sorsban semmi sem szorul már utólagos – csak az emberi logikát, nem másféle működést illusztrálni képes – magyarázatra: „Most, hogy az ősz jött, végre értem a szél és az eső / káromkodásában a Föld ősigéit.” *Az addig-ameddig nótája* pedig az egész kötet emberi alaphelyzetét magába koncentrálna sugároz ki magából minden bujkáló kételye ellenére is főséges létbizalmat és megvetést a halál iránt. A lét természeti elrendeltségének egyre szorosabbra fonódó és fojtogató hálóját a szaggatott, kihagyásos (és bizonyára hosszú távon antológiadarab értékű) vers nem könyörgéssel, nem is vágyakozással, nem is transzcendens hitből, hanem a pőre emberség méltóságából és magasságából úgy fejt le, hogy hozzá sem ér. Ott hagyja magán annak zsinórjait, s ennek gúzsából kiáltja az emberi lélek és szabadság sebezhetetlenségét:

*És elindulsz te is az úton,
ahogy én is meggyorsítom
léptem hosszabb vagy butább éveken-rémeken át,
hogy lássak-halljak balítéletet, csodát
az ablaküveg átlátszó köpenyén,
csak hát ami ebből nekem jut, mért nem enyém
legalább addig-ameddig?*

*Semmi véglegesre nem gondolok már,
csak arra, ami valahol ott kószál
a lelkemmel együtt szenvedéssel,
vagy ahogy az öröm hátba késel
hajnali percben, holnapi ködökben,
jól tudjuk ezt, ujjongva, meggyötörten
viselve mindezt addig-ameddig.*

S a vers utolsó soraiban kimondott szavak: „míg sejtem egész élet-bőröm alatt, / hogy nincs más vagy jobb részem, / se italom, se mákonyom, se reménységem” a végsőkig csupasztítják a léttel szemben így is megállni képes ember helyzetének és igazi lehetőségeinek alapfogalmait. S nem csupán ez a kötet: az egész Tornai-életmű ezekkel a lélekben, testben hordozott, letéphetetlennek tűnő gúzsokkal szemben képződött meg. Tudásból, szeretetből, tehetségből, az ősi poétikai ösztönzések és a modern költészetek, filozófiák ismeretéből, de mindenekelőtt a Dunaharasztiiban csaknem kilencven éve kihajtott s a vizek, nádasok friss levegőjét egész útján maga köré vonzó életakarattól. Amelynek oxigénje ott kering e versek molekuláiban is, erőt, elemző szándékot, létbizalmat és józan szembeszegülést sugározva a mai és a holnapi időkben: az egyszerre gyönyörű és veszedelmes emberi sorsban.

